

Roberto Spaemanno kontrrevoliucinės politinės teologijos kritika

Linas Jokubaitis

Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslo darbuotojas
El. paštas linasjokubas@gmail.com

Santrauka. Straipsnio tikslas – įrodyti, kad Roberto Spaemanno pateiktos teleologijos inversijos, Bonaldo politinės teologijos ir nihilistinės dešinės interpretacijos gali būti taikomos kritiškai analizuojant Carlo Schmitto kontrrevoliucinę politinę teologiją. Vokiečių juristas teorines pozicijas formavo remdamasis Thomaso Hobbeso ir katalikų kontrrevoliucionierių politinėmis doktrinomis. Spaemanno analizė rodo, kad *Leviatano* autorius pateikė teleologijos inversija grindžiamą politinę teoriją, kurioje savisauga pradėta suvokti kaip aukščiausias politikos tikslas. Bonaldo politinėje teologijoje, radikalizuojančioje hobsiškąją tradiciją, absoliučiu politikos tikslu tampa būtinybė bet kokia kaina išsaugoti visuomenę ir jos tvarką. Teleologijos inversija grindžiamoje nihilistinės dešinės ontologijoje krikščioniškas tikėjimas yra funkcionalizuojamas, jis tampa priemone siekiant išsaugoti visuomenę. Spaemanno politinio nihilizmo kritinė interpretacija rodo, kad Schmitto politinė teologija gali būti suprasta kaip reakcija į kairės nihilizmą, tačiau ji žymi nihilistinės dešinės pozicijos teigimą, kai valstybės tikslas apmąstomas suabsoliutinant *in suo esse perseverare* principą.

Reikšminiai žodžiai: politinė teologija, decizionizmas, teleologijos inversija, krikščionybė, nihilizmas, funkcionalizmas, suverenitetas.

Robert Spaemann's Critique of Counterrevolutionary Political Theology

Summary. The aim of the article is to prove that Robert Spaemann's interpretations of the inversion of teleology, Bonald's political theology and nihilism of the right can be applied in a critical analysis of Carl Schmitt's decisionistic counterrevolutionary political theology. Schmitt formed his theoretical positions by developing the insights of the doctrines of Thomas Hobbes and Catholic counterrevolutionary political theorists. Spaemann's analysis shows that the author of *Leviathan* presented a political theory based on

Received: 02/11/2023. Accepted: 09/10/2024

Copyright © 2024 Linas Jokubaitis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the inversion of teleology in which self-preservation was understood as the highest aim of politics. Bonald's political theology radicalizes the Hobbesian tradition, the necessity to preserve social order at any price becomes the absolute goal of politics. In a functionalistic ontology of nihilistic right which is based on the inversion of teleology, Christian belief is functionalised, it becomes a tool which is used in attempts to secure the preservation of society. Spaemann's critical interpretation of political nihilism shows that Schmitt's political theology can be understood as a reaction to the nihilism of the left, however, it asserts the position of the nihilism of the right in which the aim of the state is understood by absolutising the principle of *in suo esse perseverare*.

Keywords: political theology, decisionism, inversion of teleology, Christianity, nihilism, functionalism, sovereignty.

Ivadas

Straipsnyje „Teologija, pranašystė, politika. Politinės teologijos kritikos apmatai“ Robertas Spaemannas polemizavo su Johanno Baptisto Metz'o ir Jürgeno Moltmanno politinės teologijos projektais neigdamas teologinį jų pagrindumą. Filosofas oponavo bandymams krikščionišką teologiją naudoti politinių pozicijų legitimavimui ir gynė tezę, kad „konkrečių politinių maksimų išvedimas iš teologinių tezių nėra įmanomas“¹. Spaemannas straipsnyje užsiminė, kad „specifiškai modernia prasme“ politinės teologijos supratimas prasideda su „prancūziška Restauracija“, o ryškiausias jos „sistematuotojas“ yra Louisas de Bonaldas². Filosofas pabrėžė, kad tradicija, akcentuojanti giminystę tarp krikščioniško tikėjimo ir politinio gyvenimo formų, siekia Euzebijaus ir Orozijaus samprotavimus, „Augusto *Pax Romana* tiesiogiai susiejusius su krikščionišku monoteizmu“³. Po šios pastabos jis tiesiogiai nurodė Carlo Schmitt'o *Politinę teologiją*, teigdamas, kad jos autorius pademonstravo teologinių sąvokų perkėlimą į teisės teoriją, tačiau tuoj pat nurodydamas jo kritiką Eriką Petersoną pridūrė, kad pastarasis tvirtino, jog Augustino mokymas

¹ Robert Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie: Zehn Kapitel politischer Utopie* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1977), 59.

² *Ibid.*, 74.

³ *Ibid.*, 69.

apie Šventąją Trejybę žymėjo krikščionybės ryšių su antikinės politinės teologijos tradicija nutraukimą⁴. Spaemanno užuominos apie Bonaldą ir Schmittą, jų tarpusavio santykį ir ryšį su politinės teologijos tradicija liko itin fragmentiškos, nes politinės teologijos kritikai skirtame straipsnyje jo dėmesys buvo sukoncentruotas į revoliucinei kairei atstovaujančius politinės teologijos projektus.

Pirmasis Spaemanno veikalas *Sociologijos kilmė iš Restauracijos dvasios* buvo skirtas Bonaldo socialinės teorijos ir politinės teologijos analizei. Filosofas pasakojo, kad susidomėjimą prancūzų kontrrevoliucionieriumi sužadino Schmitto *Politinės teologijos* skyrius „Revoliucijos priešininkų valstybės filosofija“⁵. Jano-Wernerio Müllerio teigimu, Spaemannas intelektualinės karjeros pradžioje laikėsi Schmittui artimos kontrrevoliucinės pozicijos, tačiau jo Bonaldo kritika žymėjo kelių išsiskyrimą su juristo politine filosofija⁶. Pratešdamas prancūzų tradicionalisto kontrrevoliucinei filosofijai skirto veikalo tyrimus Spaemannas antrajame veikale *Refleksija ir spontaniškumas. Fenelono tyrimai* analizavo Naujųjų amžių pradžioje įsigalėjusią filosofinę poziciją, kurią apibūdino kaip teleologijos inversiją. Naujo tipo ontologiją, kurios paradigminė formulė yra Spinozos tezė „tobulumą ir realumą (*realitas*) laikau tapačiais“, Spaemannas interpretavo kaip žyminčią „ekstatinio“ žmogaus supratimo ir teleologinės gamtos koncepcijos atmetimą⁷. Thomaso Hobbeso suverenios valstybės doktrina, padėjusi pagrindus Bonaldo funkcionalistinei socialinei teorijai, filosofui buvo ryškiausias teleologijos inversija grindžiamos politinės doktrinos pavyzdys⁸. Teleologijos inversijos struktūruojamų politinių teorijų analizė leido Spaemannui suformuluoti nihilistinės politinės dešinės kritiką.

⁴ Ibid., 69.

⁵ R. Spaemann, *Über Gott und die Welt: Eine Autobiographie in Gesprächen* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2012), 98.

⁶ Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought* (New Haven and London: Yale University Press, 2003), 130–132.

⁷ Robert Spaemann, *Reflexion und Spontaneität. Studien über Fénelon* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2019), 71.

⁸ Ibid., 73, 76. Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 8, 214. Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie* 10; 106, 112–113.

Schmittas tapatinosi⁹ su *Leviatano* autoriumi ir prancūzų tradiconalistu, jo kontrrevoliucinė politinė teologija buvo plėtojama perimant šių filosofų išvalgas. Spaemanno pateikta Hobbeso ir Bonaldo teorinių principų kritika gali būti taikoma analizuojant juristo politinę teoriją. Straipsnyje siekiama įrodyti, kad Spaemanno argumentai, išplėtoti kritinėje Bonaldo filosofijos bei ją grindžiančios teleologijos inversijos analizėje, žymi tradiconalisto politinės teologijos projektą tęsusio Schmitto kritiką. Filosofo nihilistinės dešinės ir kontrrevoliucinės politinės teologijos aiškinimas leidžia tiksliau suprasti juristo teorijos santykį su politiniu nihilizmu. Spaemanno kontrrevoliucinės valstybės teorijos atstovų funkcionalistinio religijos supratimo kritika rodo kontrrevoliucinės politinės teologijos svetimumą tradiconiam krikščioniškam mokymui.

Spaemanno santykio su Schmitto politine teorija analizės nerasime dviejose detaliausiose ir sistemiškiausiose Spaemanno filosofijos rekonstrukcijose – Michaelio Maierio *Susitikimo filosofija. Roberto Spaemanno tyrimai* bei Andrzejiaus Kucińskiio *Prigimtinė teisė dabartyje*¹⁰. Stefanas Meisertas Spaemanno moralės filosofijos

⁹ *Politinėje teologijoje II* komentuodamas anglų filosofo įtaką Schmittas rašė, kad „didysis Thomaso Hobbeso klausimas *Quis judicabit? Quis interpretabitur?* veikalė *Politinė teologija* „yra pačiame dėstymo centre ir ten nuvedė į decizionizmo ir vykdymo savito dėsningumo teoriją“. Carl Schmitt, *Politinė teologija. Keturi suvereniteto teorijos skyriai. Politinė teologija II. Legenda apie bet kokios politinės teologijos užbaigą*, vertė A. Gailius (Vilnius: Versus Aureus, 2014), 166. Privačiuose užrašuose Jean'ą Bodiną ir Hobbesą juristas apibūdina kaip savo brolius. C. Schmitt, *Ex captivitate salus. Erinnerungen der Zeit 1945/47* (Berlin: Duncker & Humblot, 2010), 63–64. *Politiškumo sąvokoje* komentuodamas Hobbeso *protego ergo obligo* principo svarbą Schmittas jį pristato kaip valstybės *cogito ergo sum*. Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen. Synoptische Darstellung der Texte*, Hrsg. M. Walter (Berlin: Duncker & Humblot, 2018), 162.

¹⁰ Uwe'ė Justus Wenzelis Schmitto priešiško supratimo analizei skirtame straipsnyje pažymėjo, kad jo decizijos koncepcija gali būti interpretuojama Spaemanno pateiktos teleologijos inversijos interpretacijos kontekste, tačiau nepateikė detalesnio šios pozicijos aptarimo. Uwe Justus Wenzel, „Die Dissoziation und ihr Grund. Überlegungen zum Begriff des Politischen“, in: *Die Autonomie des Politischen: Carl Schmitts Kampf um einen beschädigten Begriff*, Hrsg. H.-G. Flickinger (Weinheim: Acta Humaniora, 1990), 29. Alfonsas Motschenbacheris užsiminė, kad Spaemanno Bonaldo kontrrevoliucinės politinės teologijos tyrime buvo rekonstruotos Schmittui artimos politikos

tyrimui skirtos studijos išnašoje užsimena, kad filosofo domėjimasis Bonaldu kilo iš jo „konfrontacijos“ su Schmittu¹¹, tačiau nepateikia šios konfrontacijos aptarimo. Dirkas van Laakas Schmittu filosofinės įtakos pokario Vokietijoje analizei skirtame veikle teigia, kad juristo samprotavimai apie sociologijos mokslą darė įtaką Spaemanno Bonaldo tyrimui, tačiau neišplėtoja šios išvalgos¹². Reinhardas Mehringas, komentuodamas pirmąjį Spaemanno veikalą, rašė, kad greta Nicolaus'o Sombarto Saint-Simono sociologinei istorijos filosofijai skirtos disertacijos, jis žymėjo Schmittu teorijų „akademinį adaptavimą“¹³. Holgeris Zaborowskis veikle *Roberto Spaemanno*

ir teologijos santykio supratimo pozicijos, žymėjusios krikščioniško tikėjimo politinį instrumentalizavimą, tačiau tyrinėtojas nepateikė platesnio šios problemos aptarimo. Alfons Motschenbacher, *Katechon oder Großinquisitor? Eine Studie zu Inhalt und Struktur der Politischen Theologie Carl Schmitts* (Marburg: Tectum Verlag, 2000), 303–304.

- ¹¹ Stefan Meisert, *Ethik, die sich einmischt: Eine Untersuchung der Moralphilosophie Robert Spaemanns* (Freiburg-Wien: Verlag Herder, 2014), 42.
- ¹² Dirk van Laak, *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens. Carl Schmitt in der politischen Geschichte der frühen Bundesrepublik* (Berlin: Akademie Verlag, 1993), 221. Schmittu samprotavimai apie krikščioniškos teologijos santykį su politika paliko ryškia žymę vadinamosios Ritterio mokyklos atstovų – Spaemanno, Ernsto-Wolfgango Böckenförde'o, Odo Marquardo ir Hermannu Lübbe'ės – tyrimuose. Juristas dalyvavo Joachim Ritterio *Collegium Philosophicum* susibūrimuose. Spaemanno, Böckenförde'o ir Lübbe'ės straipsniai pasirodė proginiame leidinyje, skirtame Schmittu 80 metų jubiliejui. Descartes'o provizorinės moralės analizei skirtame straipsnyje Spaemannas tęsė juristo svarstymus apie neutralizacijų ir depolitizacijų procesus. R. Spaemann, „Praktische Gewissheit – Descartes' provisorische Moral“, in: *Epirrhosis. Festgabe für Carl Schmitt (zum 80. Geburtstag)*, Hrsg. H. Barion, E.-W. Böckenförde, E. Forsthoff, W. Weber (Berlin: Duncker & Humblot, 2002), 694. Dialogą su neutralizacijų ir depolitizacijų koncepcija filosofas pradėjo Bonaldo filosofijai skirto veikalo poskyryje „Abstraktus revoliucijos universalizmas ir neutralizacijų dialektika“. Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 164–173. Müllerio nuomone, filosofo kritiškas decizionizmo aptarimas žymi poziciją, kad Schmittu decizionistinė teorija yra tik dar viena „„universalistinės neutralizacijos“ forma“. Müller, *A Dangerous Mind*, 130. Spaemannas pasakojo, kad *Politiškumo sąvoka* jam paliko gilų įspūdį, komentuodamas į šį veikalą inkorporuotą paskaitą „Neutralizacijų ir depolitizacijų epocha“ jis teigė, kad ji yra „raktas suprasti mūsų epochą“. Spaemann, *Über Gott und die Welt*, 98.
- ¹³ Reinhard Mehring, *Vom Umgang mit Carl Schmitt: Die Forschungsdynamik der letzten Epoche im Rezensionsspiegel* (Baden-Baden: Nomos, 2018), 155.

asmens filosofija. Gamta, laisvė ir modernybės kritika teigia, kad knygoje *Sociologijos kilmė iš Restauracijos dvasios* Spaemannas pateikė „netiesioginę“ juristo kritiką, nes pastarojo politiškumo¹⁴ sąvoka tęsė bonaldiškąją „totalizuojančią ir monistinę politiškumo koncepciją“¹⁵. Tyrinėtojo nuomone, Spaemanno eksplikitinę Bonaldo ir implicitinę Schmitto kritiką grindžia įsitikinimas, kad kontrrevoliucinio politiškumo teoretikai neteisingai supranta „substancialią krikščionybės tiesą“¹⁶. Zaborowskio tyrimas rodo, kad Spaemanno Bonaldo kontrrevoliucinės politinės teologijos kritika buvo vystoma diskutuojant su šią politinės minties tradiciją tęsusio Schmitto teorija.

1. Schmitto kontrrevoliucinė politinė teologija

Apžvelgdamas savo kūrybinį etapą, prasidėjusį 1919 metais su veikalų *Politinis romantizmas* paskelbimu ir pasibaigusį 1927 *Politiškuma sąvoka*, Schmittas rašė, kad svarbiausi šio laikotarpio veikalai „medžiagos ir sisteminiu požiūriu“ buvo susiję su 1922 metais išėjusia *Politine teologija*¹⁷. Sekdamas Bonaldo, Josepho de Maistre'o ir Juano Donoso Cortéso pėdomis juristas plėtojo kontrrevoliucinę politinę teologiją, kurioje svarbiausias vaidmuo teko suvereniteto koncepcijai ir decizionistinei teisės teorijai. Oponuodamas pozityvistinio normatyvizmo siekiui suvereniteto koncepciją pašalinti iš teisės teorijos, Schmittas suvereniteto koncepciją pavertė savo teisės filosofijos ir politiškumo teorijos šerdimi. Komentuodamas pozityvistinę perspektyvą Schmittas teigia, kad joje „visi sociologiniai elementai pašalinami iš teisinės sąvokos, kad šitaip būtų sukurta visiškai

¹⁴ Aistė Noreikaitė užsimena apie galimą Schmitto įtaką Spaemanno politiškumo koncepcijai. Aistė Noreikaitė, „Reconsidering the Political: A Realization of a Person or a Way to Depersonalization?“, *Problemos* 102 (2022): 76.

¹⁵ Holger Zaborowski, *Robert Spaemann's Philosophy of the Human Person. Nature, Freedom, and the Critique of Modernity* (New York: Oxford University Press, 2010), 145, 152–153.

¹⁶ *Ibid.*, 153.

¹⁷ Schmitt, *Politinė teologija*, 104–105.

tyra sistema, kurioje viskas suvedama į normas ir į vieną paskutinę vieningą pamatinę normą¹⁸. Žvelgdamas iš teologiškai motyvuotų pozicijų juristas laikosi nuostatos, kad laikantis šio idealo nelieka vietos tam, ką jis įvardija kaip „politinės minties šerdį“ – „reiklų moralinį apsisprendimą“¹⁹. Jis akcentuoja nepaprastosios padėties svarbą, nes, susidarius tokiai situacijai, normatyvistinis teisės ir politikos santykio aiškinimas tampa neįmanomas: „sprendimas išsilaisvina iš bet kokių normatyvinių saitų ir tampa tikrąja prasme absoliutus“²⁰. Nepaprastos situacijos primena, kad visuomenės pagrindas yra ne abstrakčios teisės normos, bet konkretūs politiniai sprendimai.

Schmitto suvereniteto koncepcija neatskirama nuo decizionistinės teisės teorijos, išreikštos „klasikinio“ jos atstovo Hobbeso formulėje *Autoritas, non veritas facit legem*, žyminčioje antitezę normatyvistinei teisinės valstybės tradicijai, kurios pamatinė pozicija yra Johno Locke'o tezė *The Law gives authority*²¹. Plėtodamas hobsiškąjį decizionizmą Schmittas skelbia: „<...> bet kuri teisė yra „situacinė teisė“. Suverenas sukuria ir garantuoja situaciją kaip visumą su visu jos totalumu. Jam priklauso šio paskutinio sprendimo monopolis. Čia slypi valstybinio suvereniteto esmė, todėl teisiškai suverenitetą teisingiau apibrėžti ne kaip prievartos ar valdžios, bet kaip sprendimo monopolį“²². Sjoerdo Griffioeno teigimu, juristo „egzistencialistinėje ontologijoje“ suvereno santykio su teisine tvarka supratimas analogiškas teologinėse voluntaristinėse doktrinosė besireiškiančiam Dievo santykiui su kūrinija²³. Schmitto nuomone, Hobbeso decizionistinė suvereniteto teorija tapo katalikų kontrrevoliucinės valstybės teorijos pagrindu. Veikale *Diktatūra* komentuo-

¹⁸ Ibid., 41.

¹⁹ Ibid., 80.

²⁰ Ibid., 36.

²¹ Ibid., 53.

²² Ibid., 36–37.

²³ Sjoerd Griffioen, *Contesting Modernity in the German Secularization Debate: Karl Löwith, Hans Blumenberg and Carl Schmitt in Polemical Contexts* (Leiden: Brill Academic Publishing, 2022), 59.

damas *Leviatano* autoriaus ir de Maistre'o decizionizmo santykių²⁴ juristas rašė, kad Hobbesas valstybę apmąstė kaip diktatūrą, kurios poreikis kyla iš būtinybės užbaigti *bellum omnium contra omnes*. Įstatymas čia suvokiamas kaip įsakymas (*Befehl*), kylantis iš sprendimo dėl valstybės intereso, kuris „žiūrint normatyviai yra gimęs iš nieko“²⁵. Komentuodamas de Maistre'o pateiktą Hobbeso decizionizmo radikalizavimą, Schmittas rašė, kad jo politinėje teorijoje „valstybė buvo redukuojama iki sprendimo – iki gryno, nerezonuojančio ir nediskutuojančio, pateisinimo neieškančio, taigi iš nieko sukurto absoliutaus sprendimo“²⁶. *Diktatūroje* apie Bonaldo, Johanno Josepho Görreso ir Donoso Corteso įžvalgas juristas rašė, kad katalikai valstybės filosofai priėjo prie išvadų, jog moderni centralizuota valstybė savo esme yra diktatūra ir todėl tegali būti įveikta diktatūros²⁷.

Ketvirtasis veikalas *Politinė teologija* skyrius „Revoliucijos priešininkų valstybės filosofija“ struktūruojamas griežtos antitezės tarp katalikų kontrrevoliucionierių teologiškai motyvuoto decizionistinio autoritarizmo ir Michailo Bakunino anarchistinio ateizmo. Opozicija tarp rusų revoliucionieriaus antiteologinio anarchizmo ir katalikiško autoritarizmo taip pat yra svarbiausia straipsnio *Romos katalikybė kaip politinė forma* antitezė. Šiame straipsnyje aptardamas Bakunino polemiką su Giuseppe Mazzini juristas teigia, kad rusų anarchistui tikėjimas Dievu yra žmogiškos vergovės įrodymas, teizmas jam yra visų valstybinių ir politinių autoritetų, kartu ir viso blogio šaltinis²⁸.

²⁴ Kritikuodamas Schmitto kontrrevoliucionierių politinės teologijos rekonstrukciją Brianas Foxas rašė, kad juristas mėgino „užmaskuoti“ savo sekuliarų „protohobsišką decizionizmą“ pristatydamas jį kaip perimtą iš konservatyvių katalikų mąstytojų. Brian J. Fox, „Carl Schmitt and the Nineteenth-Century Catholic Reaction on Original Sin“, *Telos* 178, Spring 2017, 10.

²⁵ C. Schmitt, *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf* (Berlin: Duncker & Humblot, 2006), 22.

²⁶ Schmitt, *Politinė teologija*, 81.

²⁷ Schmitt, *Die Diktatur*, 144.

²⁸ C. Schmitt, *Römischer Katholizismus und politische Form* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2019), 61.

Politinėje teologijoje Schmittas skelbia, kad „tik Bakuninas suteikia kovai prieš teologiją visą absoliutaus natūralizmo nuoseklumą“, nes laikosi nuoseklios antiteologinės pozicijos, jog „gyvenimas dėl natūralaus teisingumo savaime kuriasi teisingas formas, <...> nėra nieko neigiama išskyrus teologinį mokymą apie Dievą ir nuodėmę, kuris uždeda žmogui piktadario antspaudą, šitaip susikurdamas dingstį tenkinti savo valdžios troškimą ir godulį. Visi moraliniai vertinimai veda į teologiją ir autoritetą“²⁹. Juristas neatmeta rusų anarchisto įžvalgų, jis vertina jose glūdintį „giliausių sąryšių suvokimą“³⁰, kurių veikale *Politiškumo sąvoka* įvardija kaip „ontologinį-egzistencinį mentalitetą“, susiejantį teologinę ir politinę mąstyseną³¹. Privačiuose užrašuose *Glossarium* nurodydamas „Laišką romiečiams“ 5:12 Schmittas rašė: „karas, kaip ir mirtis, kyla iš nuodėmės, *per peccatum mors*“ ir pritardamas de Mais-tre'o karo, kaip „dieviško“ dalyko, apibūdinimui, rašė, kad tokia pozicija nusako mintį, jog karo neįmanoma paaiškinti vien tik žmogiškai³². Mintis apie karo „dieviškumą“ nurodo teologinį šio reiškinio kilmės supratimą, įsitikinimą, kad jis kyla iš prigimtinės nuodėmės. Ši dogma įsteigia paralelizmą tarp teologijos ir politiškumo.

Komentuodamas katalikų kontrevoliucinę politinę teologiją Schmittas pritariamai atsiliepia apie ją struktūruojančias teologiškai pagrįstas griežtas disjunkcijas: „<...> visur, kur katalikų filosofija XIX šimtmetį reiškiasi kaip dvasinė aktualybė, ji kokiu nors pavidalu skelbė mintį, kad primygtinai peršasi didi alternatyva, nebeleidžianti ieškoti jokio tarpinio varianto. <...> Visi formuluoja didįjį Arba-Arba. <...> Tai gėrio ir blogio, Dievo ir velnio priešybės, tarp kurių tveria žūtbutinis Arba-Arba, nepripažįstas jokios sintezės ir jokio „aukštesnio trečiojo“³³. Brėždamas opoziciją tarp anarchistinio ateizmo ir katalikiškos kontrevoliucinės pozicijos Schmittas skelbia, kad

²⁹ Schmitt, *Politinė teologija*, 79.

³⁰ Ibid., 80.

³¹ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 197.

³² C. Schmitt, *Glossarium. Aufzeichnungen aus den Jahren 1947–1958*, Hrsg. G. Giesler, M. Tielke (Berlin: Duncker & Humblot, 2015), 223.

³³ Schmitt, *Politinė teologija*, 70–71.

„radikalus intensyvėjimas reiškiasi nuolat didėjančių aksiominių tezių apie žmogaus prigimtį reikšmę“³⁴. Anarchistinę tradiciją grindžia Jeano-Jacques'o Rousseau *homme naturel* antropologija, neigianti prigimtines nuodėmes ir skelbianti, kad žmogus iš prigimties yra geras, bei atmetanti kiekvienos valdžios legitimumą, autoritetus ir hierarchijas. Reaguodami į anarchistinę antiteologinį natūralizmą, neigianti valdžios ir politinio sprendimo būtinybę, kontrrevoliucionieriai, nutoldami nuo tradicinio katalikiško mokymo, itin užaštrino prigimtinių nuodėmės supratime glūdinčią antropologinį pesimizmą. Komentuodamas Donoso Corteso „polemiškai radikalizuotą“ prigimtines nuodėmės interpretaciją, teigiančią „absoliutų žmogaus prigimties nuodėmingumą ir niekingumą“, Schmittas pastebi, kad ispanų diplomatui „rūpėjo ne dogmos plėtojimas, o nepaprastai aktualus religinis ir politinis apsisprendimas“³⁵. Ši pozicija žymi pripažinimą, kad teologinių koncepcijų interpretacija priklausė nuo politinių aplinkybių – nuo skirties tarp draugo ir priešo. Teologiškai motyvuota pesimistinė antropologija buvo plėtojama siekiant paneigti revoliucinių pozicijų pretenzijas ir legitimuoti absoliutų monarcho autoritetą³⁶. Juristo teologiniam politikos supratimui apibūdinti tinka tai, ką jis rašė apie Donoso Corteso perspektyvą³⁷: jo „dvasios decizionizmui būdinga tai, kad jis visados mąsto apie kraštutinį atvejį, visados laukia Paskutinio teismo“³⁸. Pabrėždamas šios eschatologinės perspektyvos svarbą Jacobas Taubesas Schmittą apibūdino kaip „kontrrevoliucijos apokaliptiką“, kuris mąsto apokaliptiškai iš „viršaus“ – iš galios pozicijų³⁹.

³⁴ Ibid., 72.

³⁵ Ibid., 73.

³⁶ Donoso Corteso atveju itin radikalizuota prigimtines nuodėmės interpretacija vedė į legitimumo koncepcijos atmetimą ir atvirą diktatūros pateisinimą. Schmitt, *Politinė teologija*, 68–9; 77–81.

³⁷ Schmitto biografas Reinhardas Mehringas pažymi, kad juristas ne tik tapatinosi su ispanų diplomatu, jis naudodavo jį kaip „autobiografinę kaukę“. Reinhard Mehring, *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall* (München: Verlag C. H. Beck, 2009), 223–226.

³⁸ Schmitt, *Politinė teologija*, 78.

³⁹ Jacob Taubes, *Ad Carl Schmitt, gegenstrebige Fügung* (Berlin: Merve Verlag, 1987), 16–22.

Laikantis eschatologinės perspektyvos politika apmąstoma žvelgiant iš apokaliptinės „kruvinos lemiamos kovos“ pozicijų⁴⁰. Privačiuose užrašuose Schmittas šią eschatologinę perspektyvą apibūdino kaip „specifinį katalikišką užaštrinimą“⁴¹. Lemiamos apokaliptinės kovos akivaizdoje politiką užvaldo arba / arba logika, kompromisai tampa neįmanomi ir politiškumas virsta totaliu. Eschatologinėje totalaus politiškumo vizijoje draugo ir priešų kategorijos pradeda pintis su teologinėmis kategorijomis⁴². Tokia pozicija žymi neišvengiamą krikščioniškos eschatologijos politizavimą.

Vienas iš didžiųjų Schmitto kontrevoliucinės politinės teologijos paradoksų yra tai, kad daugelis kritikų jo decizionizmą ir politiškumo koncepciją vertino kaip atstovaujančius politiniam nihilizmui, tačiau *Politinės teologijos* autorius buvo įsitikinęs, kad šios teorinės pozicijos žymėjo alternatyvą nihilistinėms depolitizacijų ir neutralizacijų procesų tendencijoms. Jo bičiulis ir mokinys Günteris Maschke'ė teigė, kad „Schmitto priešas yra nihilizmas“, kurį jis supranta kaip būklę, pagrįstą „nuogo funkcionalizmo pažanga“⁴³. Günteris Meuteris rašė, kad Schmitto „priešas“ yra „ateistinis nihilizmas ir neutralizmas“⁴⁴. Kritikuodamas Schmitto „okazionalų decizionizmą“ Karlas Löwithas teigė, kad juristo decizionistinė teorija neturi teologinio, moralinio ar metafizinio pagrindo, „sprendimas priimamas tikint tik paties sprendimo galia“, „sprendimas yra save palai-

⁴⁰ Schmitt, *Politinė teologija*, 75.

⁴¹ Schmitt, *Glossarium*, 124.

⁴² Veikalo *Politinė teologija II* „Pabaigos žodyje“ Schmittas rašė: „Deteologizacijoje slypi depolitizacija ta prasme, kad pasaulis liaujasi buvęs „politomorfinis“. Sykiu draugas ir priešas liaujasi buvęs politiškumo kriterijus.“ Schmitt, *Politinė teologija*, 175.

⁴³ Günter Maschke, *Der Tod des Carl Schmitt. Apologie und Polemik. Durchgesehene und um Texte aus den Jahren 1988–2007 vermehrte Ausgabe* (Wien: Karolinger Verlag, 2012), 35.

⁴⁴ Günter Meuter, „Die zwei Gesichter des Leviathan Zu Carl Schmitts abgründiger Wissenschaft vom „Leviathan““, in: *Metamorphosen des Politischen Grundfragen politischer Einheitsbildung seit den 20er Jahren*. Hrsg. A. Göbel, D. van Laak, I. Villing (Berlin: Akademie Verlag: 1995), 109.

kantis, o tai reiškia, kad nepalaikomas niekieno⁴⁵. Nihilistines juristo teorijos tendencijas įžvelgė Leo Straussas ir Helmutas Kuhnas⁴⁶. Spaemanno pateiktas politinės dešinės nihilizmo aiškinimas leidžia tiksliau suprasti paradoksalią Schmitto politinės teologijos santykį su nihilistinėmis pozicijomis.

2. *Teleologijos inversija ir dešinės nihilizmas*

Veikale *Politinis romantizmas* apibendrinamas pamatinę Bonaldo įžvalgą Schmittas teigė, kad jam „tikrovė tveria visuomenėje ir istorijoje“⁴⁷. *Sociologijos kilmėje iš Restauracijos dvasios* Spaemannas perima šią juristo tezę⁴⁸. *Politiniame romantizme* ir *Politinėje teologijoje* Schmittas pabrėžė prancūzų tradicionalisto priešiškomą romantiškai amžino pokalbio idėjai, akcentavo teologines jo politinės teorijos prielaidas ir polemizavo su bandymais Bonaldą priskirti romantikų sąjūdžiui⁴⁹. Spaemannas pritaria šiam vertinimui teigdamas, kad „Bonaldas nebuvo romantikas“⁵⁰. Spaemanno sociologijos genezės tyrimui skirtas veikalas parašytas diskutuojant su Schmitto kontrevoliucinės politinės filosofijos interpretacija, jo samprotavimais apie politinę teologiją, legitimumą ir legalumą, suverenitetą, decizionizmą, katalikišką konservatizmą, pesimistinę politinę antro-

⁴⁵ Karl Löwith, *Martin Heidegger and European Nihilism*, ed. Richard Wolin (New York: Columbia University Press, 1995), 143–144.

⁴⁶ Leo Strauss, „Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen“, in: *Gesammelte Schriften. Band 3: Hobbes' politische Wissenschaft und zugehörige Schriften – Briefe*. Hrsg. H. und W. Meier (Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2008), 217–242. Helmut Kuhn, *Der Staat. Eine philosophische Darstellung* (München: Kösel Verlag, 1967), 447–460.

⁴⁷ Carl Schmitt, *Politische Romantik* (Berlin: Duncker & Humblot, 1998), 70.

⁴⁸ *Politinėje teologijoje II* teigiamai atsiliepdamas apie Spaemanno veikalą Schmittas pabrėžia, kad jo autorius sakinį „Tikrovė tveria visuomenėje ir istorijoje“ perėmė iš *Politinio romantizmo* skyriaus „La recherche de la Réalité“. Schmitt, *Politinė teologija*, 111.

⁴⁹ Schmitt, *Politinė teologija*, 70–71; Schmitt, *Politische Romantik*, 39.

⁵⁰ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 12. Spaemanno samprotavimams apie Bonaldo priešiškomą romantizmo sąjūdžiui įtaką darė Schmitto *Politinis romantizmas* ir *Politinė teologija*.

pologiją ir politiškumo esmę. Juristas Bonaldą ir de Maistre'ą vertino kaip iškilus politinio realizmo atstovus, kurie gynė konservatyvias katalikiškas pozicijas ir „grūmėsi su aktyvistine revoliucijos dvasia“⁵¹. Schmittui nerūpėjo kontrevoliucionierių nutolimas nuo tradicinio katalikiško socialinio mokymo⁵². Spaemannas į Restauracijos politinę teologiją žvelgia iš tradicinio katalikiško mokymo perspektyvos, kritiškai vertina Bonaldo ir de Maistre'o teologijos politizavimą, padėjusį pagrindus funkcionalistiniam religijos supratimui, subordinuojančiam tikėjimo tiesas visuomenės reikmėms.

Sociologijos kilmėje iš Restauracijos dvasios Spaemannas priėjo prie išvados, kad Bonaldo teorija radikalizuoja teleologijos inversija grindžiamą hobsiškąją tradiciją, atmetančią aristotelišką skirtį tarp gyvenimo ir gero gyvenimo. Sekdamas Hobbesu prancūzų tradicionalistas valstybę apmąsto ne kaip nukreiptą į *bene vivere*, bet kaip egzistuojančią dėl elementaraus „troškimo išgyventi bet kokia kaina“⁵³. Modifikuodamas hobsiškąją paradigmą, Bonaldas pagrindė naujo tipo „dešinės nihilizmą“, kuriame „geras gyvenimas subordinuojamas jo išsaugojimo sąlygoms“⁵⁴. Spaemanno dešinės nihilizmo kritika turi būti suprasta jo pateiktos teleologijos inversijos analizės kontekste. Teleologijos inversija Spaemannas vadina filosofinę poziciją, kurios kontūrai pradėjo ryškėti Renesanso pabaigoje polemikoje su teleologiniu tikrovės supratimu, kurio paradigmė forma buvo Aristotelio filosofija ir ja grindžiami krikščioniški mokymai. Naujajį

⁵¹ Schmitt, *Politinė teologija*, 70.

⁵² Schmittas pripažįsta Donoso Corteso polemikiškai radikalizuotos prigimtinės nuodėmės neatitiktį katalikiškai doktrinai, teigdamas, kad „Abbė Gaduelis, dogminiu požiūriu kritikavęs Donoso Cortésą, yra teisus, reikšdamas abejones dėl žmogaus prigimtinio blogio ir niekingumo“. Schmitt, *Politinė teologija*, 73. Komentuodamas Bonaldo tradicionalizmo pagrindimą juristas rašė: „Tradicija Bonaldui yra vienintelė galimybė aptikti turinį, kurį gali priimti metafizinis žmogaus tikėjimas, nes paskiro individo protas yra pernelyg silpnas ir skurdus, kad pats savaime galėtų pažinti tiesą.“ Schmitt, *Politinė teologija*, 71. Straipsnyje „Tradicionalistų klaida: apie Dievo idėjos sociologizavimą devynioliktame amžiuje“ Spaemannas tiesiogiai kritikavo šią pamatinę prancūzų tradicionalisto politinės teorijos prielaidą.

⁵³ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 214.

⁵⁴ *Ibid.*, 8.

neteleologinį žmogaus ir politikos supratimą filosofas apibūdina kaip buržuazinę ontologiją ir buržuazinį racionalumą⁵⁵. Naujoje paradigmoje svarbiausią vietą iš savitranscendencijos (*Selbsttranszendenz*) perima savisauga (*Selbsterhaltung*) ir savęs teigimas (*Selbstbehauptung*), joje geranoriškumo (*Wohllwollen*) koncepcija darosi nebesuprantama⁵⁶. Politinėje teorijoje nunyksta ankstesnei tradicijai pamatinė skirtis tarp gyvenimo ir gero gyvenimo. Su teleologijos inversija prasideda etinės ir politinės minties sisteminimo projektas, kuriame svarbiausias vaidmuo skiriamas savisaugos koncepcijai⁵⁷. Klasikinę tikslų hierarchijos koncepciją grindė įsitikinimas, kad egzistuoja objektyvi teleologija – tikslai, nepriklausantys nuo žmogaus valios. Modernios buržuazinės ontologijos pagrindimas žymėjo poziciją, kad „tikslai yra tik savisaugos tendencijos, tai yra išsaugojimas to, kas yra. <...> Kai teleologija minima modernioje biologijoje ir teleologinės struktūros simuluojamos kibernetiniuose modeliuose, *telos* suprantamas kaip *telos* tai sistemai. Funkcionalumas visada apibrėžiamas per savisaugą (*Selbsterhaltung*)“⁵⁸. Naujoje funkcionalistinėje ontologijoje mokymas apie tikslus apverčiamas, savisauga pradedama suvokti kaip tikslas ir žmogaus *telos* kategorija paprasčiausiai nunyksta⁵⁹. Dieterio Henricho teigimu, teleologijos inversija politinėje teorijoje reiškia, jog *conservatio sui* principas tampa individų ir valstybės „racionalių principu“⁶⁰.

Įtakingiausias buržuazinės ontologijos išplėtojimas politinėje filosofijoje Spaemannui yra Hobbeso doktrina, žymėjusi radikalų ry-

⁵⁵ Spaemann, *Reflexion und Spontaneität*, 13; 68–84.

⁵⁶ *Ibid.*, 13.

⁵⁷ *Ibid.*, 81.

⁵⁸ Robert Spaemann, *Philosophische Essays. Erweiterte Ausgabe* (Stuttgart: Reclam, 2012), 45.

⁵⁹ Hans Ebeling, „Einleitung: Das neuere Prinzip der Selbsterhaltung und seine Bedeutung für die Theorie der Subjektivität“, in: *Subjektivität und Selbsterhaltung: Beiträge zur Diagnose der Moderne* (hrsg.) H. Ebeling (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996), 21–23.

⁶⁰ Dieter Henrich, „Die Grundstruktur der modernen Philosophie“, in: *Subjektivität und Selbsterhaltung: Beiträge zur Diagnose der Moderne*, 99.

šių su teleologinės politinės filosofijos tradicija nutraukimą⁶¹. Anglų filosofo teorija formavosi „konfesinių pilietinių karų“ akivaizdoje, kai ginčai apie „gerą gyvenimą“ pradėjo kelti „mirtiną pavojų nuogo gyvenimo saugumui“⁶². Religiškai motyvuotų konfliktų akivaizdoje saugumą ir taiką pasiekti leidžiantis „racionalus konsensusas“ tapo „realybės principu“, kuriuo remiantis prasidėjo „efektyvus galios monopolizavimas“⁶³. Svarbiausia valstybės funkcija Hobbesui yra elementaraus išgyvenimo užtikrinimas, samprotavimai apie gerą gyvenimą ir teisingus politinio gyvenimo principus suvokiami kaip politiškai pavojingi, nes iš jų visuomet gali kilti pavojų taikai keliantys nesutarimai. Hobbeso valstybės teorijoje nebėra *summum bonum*, politinės veiklos akstinu tampa *summum malum* vengimas⁶⁴. *Leviatano* autorius pateikė neteleologiniu gamtos ir žmogaus supratimu pagrįstą politinę teoriją, kurioje smurtinė mirtis apmąstoma kaip *summum malum*, jos baimė tampa „išminties motina“, o „realybės principui“ atstovaujančios suverenios valstybės absoliutumas legitimuojamas apeliuojant į būtinybę sutramdyti neribotus žmonių troškimus⁶⁵. Teleologijos inversija pagrindžia negatyvią politinę teoriją, kurioje valstybės egzistencija apmąstoma ne kaip orientuota į pozityvių tikslų siekimą, bet kaip į negatyvių dalykų įveikimą. Filosofas sutaria su Schmittu dėl suvereniteto koncepcijos prasmės, tačiau joje glūdinčią decizionistinę logiką vertina kritiškai, nes išvelgia naujo funkcionalistinio požiūrio iškilimą. Komentuodamas *Leviatano* autoriaus decizionistinės pozicijos implikacijas Spaemannas skelbia, kad „garsusis Thomaso Hobbeso sakinyš „*Non veritas sed auctoritas facit legem*“ teigia, jog autoritetingo sprendimo teisumas ir teisingumas nebėra jo legitimumo pagrindas, nes protingas konsensusas dėl teisingumo nebėra įmanomas. Interesai negali būti pagrindžian-

⁶¹ Robert Spaemann, Reinhard Löw, *Natürliche Ziele* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2005), 90.

⁶² Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie*, 112.

⁶³ *Ibid.*, 112.

⁶⁴ *Ibid.*, 116.

⁶⁵ Robert Spaemann, *Grenzen. Zur ethischen Dimension des Handelns* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2001), 262.

tys tiesą (*wahrheitsfähig*) ir nėra jokio *bonum commune*⁶⁶. Politinės tvarkos pagrindu tampa iš bet kokių normatyvinių saitų išlaisvintas suvereno įsakymas, kurio teisingumas neapriklauso nuo atitikties prigimtinių teisės principams.

Straipsnyje „Sąvokų „kairė“ ir „dešinė“ ontologijos apmatai“ pratešdamas teleologijos inversijos politinių implikacijų tyrimus Spaemannas teigė, kad Vakaruose nuo XVIII a. politinė sąmonė buvo formuojama skirties tarp dešinės ir kairės ontologijų⁶⁷. Dešinės ontologija tęsia Hobbeso tradiciją, joje „realybės principas identiškas išlikimo principui (*Erhaltungsprinzip*)“⁶⁸. Kairės ontologijos pagrindu tapo Rousseau ir jo mokymas apie *homme naturel*. Dešinės ontologijoje svarbiausia vieta tenka „savisaugos principui“, kuris laikomas „realybės“ ir „racionalumo“ principu, apibrėžiamu per opoziciją neribotam malonumų siekimui. Žmonių *libido* laikomas neribotu, jį įveikianti jėga taip pat turi būti absoliuti, todėl valstybės funkcija yra realybės principo realizavimas⁶⁹. Kairės ontologijoje svarbiausią vietą užima „*libido*, malonumas, vaizduotė ir utopija“⁷⁰. Kairės ir dešinės dichotomija Spaemannui yra opozicija tarp „savisaugos“ (*Selbsterhaltung*) ir „savirealizacijos“ (*Sebstverwirklichung*) principų. Filosofas pabrėžia, kad, nepaisant esminių skirtumų, abi puses vienija tai, kad jos nebeturi „natūralaus baigtinumo žmoguje ir visuomenėje idėjos“⁷¹. Skirtis tarp politinių ontologijų pradeda ypač intensyviai ryškėti Rousseau samprotavimuose apie politinę ir natūralią egzistenciją: jo svarstymai apie iš prigimties gerą žmogų pagrindžia kairės antropologiją, o politiniai traktatai atstovauja dešinei, nes bendrosios valios koncepcija „yra „dešinės“ sąvoka. Ji reprezentuoja valstybės politinės vienybės išsaugojimo principą“⁷².

⁶⁶ Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie*, 112.

⁶⁷ Spaemann, *Grenzen*, 260.

⁶⁸ *Ibid.*, 261.

⁶⁹ *Ibid.*, 262.

⁷⁰ *Ibid.*, 262.

⁷¹ *Ibid.*, 262.

⁷² *Ibid.*, 263.

Abiem politinėms ontologijoms gresia pavojus transformuotis į politinį nihilizmą, kuris prasideda, kai kairė ar dešinė pradedamos traktuoti „kaip totalinės pasaulio ir valstybės teorijos“⁷³. Ryškiausias kairės nihilizmo pavyzdys Spaemannui yra marksistinė pozicija, skelbianti kolektyvinį žmonijos emancipacijos procesą, nebeturintį jokio galutinio tikslo. Žmonijos išsivadavimas tampa savaiminiu tikslu, kuris nebėra nukreiptas į žmogaus ar visuomenės „išstobulinimą“⁷⁴. Spaemanno teigimu, „Marxo antifinalizmui visa žmogaus transcendencija yra tiesiog jo tapatybės praradimas. Ateities beklasė visuomenė, kurioje nebebus dominavimo (*Herrschaft*), nebeturės jokio jai imanentiško *telos*“⁷⁵. Kairės ontologija virsta nihilistine, kai, suabsoliutindama emancipaciją ir savirealizaciją pradeda neigti bet kokią *telos* abiem šios sąvokos prasmėmis, – joje nebėra jokių ribų ir tikslo⁷⁶. Ryškiausias dešinės nihilizmo pavyzdys Spaemannui yra Bonaldo politinė teorija, kurios nihilistinės implikacijos skleidžiasi centrinėje tradencialisto pozicijoje, skelbiančioje, jog „žmogus gyvena šioje žemėje dėl nieko kito, kaip tik savo fizinės ir moralinės savisaugos tobulinimo“⁷⁷. Spaemanno teigimu, laikantis tokių prielaidų „visuomenė yra „absoliutaus išsaugojimo (*Erhaltung*)“ forma“⁷⁸. Bonaldo kontrevoliucinėje teorijoje „gėris tampa sinonimišku viso gyvenimo pajungimui jo sąlygų išsaugojimui. Socialinė išsaugojimo funkcija tampa aukščiausiu metafizinės ir religinės tiesos kriterijumi“⁷⁹. Dešinės nihilizmo ontologijoje visi visuomenės gyvenimo aspektai vertinami pagal jų atliekamą socialinę funkciją. Reakcionieriškoje valstybės teorijoje visos koncepcijos, kurios nurodo transcendenciją ir negali būti redukuotos į visuomenės išsaugojimo funkciją, suvokiamos

⁷³ Ibid., 265.

⁷⁴ Ibid., 265.

⁷⁵ Ibid., 265.

⁷⁶ Ibid., 266.

⁷⁷ Ibid., 264. Spaemannas pabrėžia, kad Bonaldas nesuvokė nihilistinių savo pozicijos implikacijų. Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 214.

⁷⁸ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 65.

⁷⁹ Spaemann, *Grenzen*, 264.

kaip turinčios revoliucinį potencialą, keliančios pavojų visuomenės stabilumui ir išlikimui.

Spaemanno teigimu, Bonaldo politinė teorija tęsia hobsiškąją Naujųjų amžių politinės minties tradiciją, kurioje valstybė apmąstoma remiantis Spinozos *conatus* koncepcija, ji analizuojama remiantis „neteleologine metafizika“⁸⁰. Pritardamas šiai pamatinei Hobbeso ir Bonaldo politinės filosofijos prielaidai, Schmittas *Konstitucinėje teorijoje* skelbia: „<...> tai, kas egzistuoja kaip *politinė* galia, svarstant juridškai turi vertę, nes egzistuoja. Iš to kyla jos teisė į savisaugą (*Recht auf Selbsterhaltung*), kuri yra visų kitų svarstymų prielaida; visų pirma ji siekia išsaugoti savo egzistenciją, „in suo *esse* perseverare“ (Spinoza); ji gina „savo *egzistenciją, integralumą, saugumą ir konstituciją*“ – visas egzistencines vertes.“⁸¹ Graeme’as Garrardas pažymi, kad tokioje pozicijoje valstybės gyvenimas nebėra apmąstomas orientuojantis į transcendenciją⁸². Laikantis hobsiškosios paradigmos prielaidų, formuojančių kontrrevoliucinę politinę teologiją, absoliučiu politinės veiklos tikslu tampa egzistuojančios socialinės tvarkos išsaugojimas, kuris realizuojamas neatsižvelgiant į normatyvinį jos turinį. Nihilistinės dešinės perspektyvoje nelieka vietos transcendentiniams politinės veiklos orientyrams, nepriklausantiems nuo konkrečios visuomenės poreikių. Spaemanno analizė rodo, kad Bakunino atstovaujamas kairės nihilizmas ir kontrrevoliucinė politinė teologija sutampa vienu svarbiu aspektu – abi pozicijos atmeta prigimtinės teisės tradiciją, jose nebėra substancialaus etinio turinio. Nihilistinė kairė skelbia tikslo nebeturinčią žmonijos emancipaciją, nihilistinė dešinė pamatinį politikos tikslą apmąsto kaip būtinybę bet kokia kaina išsaugoti egzistuojančią socialinę tvarką.

⁸⁰ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 65, 214.

⁸¹ C. Schmitt, *Verfassungslehre* (Berlin: Duncker & Humblot, 2017), 22.

⁸² Graeme Garrard, „Joseph de Maistre and Carl Schmitt“, in: *Joseph de Maistre's Life, Thought, and Influence: Selected Studies*, edited by R. A. Lebrun (Montreal & Kingston: McGill-Queens University Press, 2001), 227.

3. *Kontrrevoliucinė politinė teologija ir katalikybės funkcionalizavimas*

Spaemanno teigimu, Bonaldas siekė laikytis katalikiškos pozicijos, kad tik tiesa gali būti naudinga visuomenei, bet jo reakcionieriškoje socialinėje teorijoje dalyko tiesa pradeda vertinti pagal naudą ir atliekamą socialinę funkciją⁸³. Funkcionalistinį tradencialisto požiūrį į religiją filosofas apibūdina kaip žymintį „ekstremalų pragmatizmą“⁸⁴. Kalbėdamas apie Dievo buvimą, sielos nemirtingumo ir Paskutinio teismo dogmas Bonaldas apeliavo ne į jų tiesą, bet į naudą užtikrinant visuomenės išsaugojimą⁸⁵. Spaemannas pažymi, kad šis funkcionalistinis sociologinis požiūris ryškėja ir de Maistre'o katalikybės pateisinime, kai „popiežiaus neklystamumo dogma tampa sociologiniu postulatu, jos prasmė yra užbaigta sociologinėje srityje“⁸⁶. Schmittas pritariamai rašė apie de Maistre'o poziciją: „<...> neklaidingumas jam yra beapeliacinio sprendimo esmė, o dvasinės tvarkos neklaidingumas iš esmės tapatus su valstybinės tvarkos suverenitetu; žodžiai „neklaidingumas“ ir „suverenitetas“ yra *parfaitement synonymes*.“⁸⁷ Kritikuodamas šią de Maistre'o tezę Spaemannas teigia, kad ji gali būti teisinga žvelgiant iš sociologinės pusės, tačiau abejotina, „ar sociologija pateikia galutinės žmogaus tikrovės išraišką. Tomas Akvinietis rašė, kad „žmonės susiburia tam, kad gerai gyventų drauge kartu“. Jis iš to darė išvadą, kad siekiant žinoti, kaip visuomenė turėtų būti sutvarkyta, reikėtų žinoti, ką reiškia gerai gyventi. Bet šis *bene vivere* nėra kažkas, kas galėtų būti apibrėžta per visuomenę“⁸⁸.

⁸³ Robert Spaemann, „The Traditionalist Error: On the Sociologizing of the Idea of God in the Nineteenth Century“, in: *A Robert Spaemann Reader. Philosophical Essays on Nature, God, and the Human Person*, ed. and trans. D. C. Schindler, J. H. Schindler (Oxford: Oxford University Press, 2015), 42.

⁸⁴ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 120.

⁸⁵ *Ibid.*, 120.

⁸⁶ Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 42.

⁸⁷ Schmitt, *Politinė teologija*, 71.

⁸⁸ Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 42.

Sutelkdamas dėmesį į polemiką su anarchistinėmis pozicijomis, Schmittas nežvelgia decizionistinėje formulėje *Autoritas, non veritas facit legem* katalikiškai doktrinai priešiškų tendencijų, *veritas* subordinuojančių absoliučiam politiniam sprendimui. Pritardamas de Maistre'o polemikai su ateistinių anarchistų aksioma *le peuple est bon et le magistrat corruptible* juristas teigė, kad veikalo *Apie popiežių* autorius „tiesiog priešingai skelbia valdžią kaip tokią gerą, jei tik ji egzistuoja: *tout gouvernement est bon lorsqu'il est établi*. Priežastis ta, kad jau vien valdžios autoriteto egzistavimas reiškia sprendimą, o sprendimas savo ruožtu yra vertingas, nes kaip tik svarbiausių reikalų atveju yra svarbiau, kad sprendimas būtų priimamas, o ne tai, koks jis priimamas“⁸⁹. Laikantis tokių nuostatų teologiniai principai nebeturi nuo absoliutaus politinio sprendimo nepriklausančios egzistencijos. Schmitta pritarimas de Maistre'o pozicijai yra pritarimas dešinės nihilizmui, kuriame tiesa nebegali turėti absoliučios vertės, ji virsta valstybės išsaugojimo funkcija. Teleologijos inversija grindžiamoje politinėje teologijoje ryškėjantis tiesos funkcionalizavimas reiškia krikščioniškos teologijos požiūriu nepateisinamą tikėjimo subordinavimą politiniams tikslams.

Neslėpdamas teigiamo vertinimo Schmittas sakė, kad Donoso Cortésas „išsaugo dvasinio didžiųjų inkvizitorių įpėdinio savigarbą ir didybę“⁹⁰. Taubesas rašė, kad į *Politinės teologijos* autorių jis žvelgė kaip į Dostojevskio Didžiojo inkvizitoriaus „inkarnaciją“⁹¹. Griffioenas pažymi, kad greta Taubeso paraleles tarp Schmitta ir rusų rašytojo personažo išvelgė ir Ruth Groh bei Alfonsas Motschenbacheris⁹². *Glossariume* komentuodamas Hobbeso politinėje filosofijoje ryškėjantį Kristaus išstūmimą į konceptualinės sistemos paraštes juristas rašė, kad „ši deportacija yra analogiška Kristaus sukultinimui, atliktam Dostojevskio Didžiojo inkvizitoriaus. Hobbesas išreiškia ir pagrindžia moksliskai tai, ką atlieka Dostojevskio Didysis in-

⁸⁹ Schmitt, *Politinė teologija*, 72.

⁹⁰ Ibid., 74.

⁹¹ Taubes, *Ad Carl Schmitt*, 15.

⁹² Griffioen, *Contesting Modernity*, 74.

kvizitorius: Kristaus poveikį socialinėje ir politinėje sferoje padaryti nepavojingą, de-anarchizuoti krikščionybę, fone paliekant ją kaip legitimuojantį poveikį⁹³. Spaemanno kritinė Bonaldo teorijos analizė rodo, kad Schmitto plėtotoje paradigmoje krikščionybė tampa tuo, ką juristas įvardija kaip „legitimuojantį efektą“. Teologiją politizuojančią reakcionierišką laikyseną filosofas apibūdina kaip nihilistinį konservatizmą⁹⁴, kuris legitimuojamas pasitelkiant „nihilistinę teologiją“⁹⁵. Šis nihilizmas kyla iš kontrrevoliucionierių pozicijos, katalikybę pateisinančios ne apeliuojant į jos tiesą, bet į visuomenėje egzistuojantį poreikį ir socialinę naudą⁹⁶. Komentuodamas tikėjimo instrumentalizavime glūdintį teologinį nihilizmą Spaemannas teigė: „<...> kai teologija tampa paprasčiausia sociologine tautologija, nebėra prasmės ją pasilaikyti. Būtent tai nutinka Bonaldui. Išnyksta įžvalga apie tiesos prasmę, transcendojančią visus sociologinius dalykus, įžvalga į jos sociologinį *nenaudingumą* ir kartu išlaisvinantį pobūdį.“⁹⁷

1953 metais Schmittas privačiuose užrašuose komentuodamas Spaemanno Bonaldo ir de Maistre'o tradicionalizmo kritikai skirtame straipsnyje pateiktą tezę, kad „[S]kirtumas tarp Dievo buvimo sąvokos (*Anwesenheit*) ir paprasčiausios jo egzistencijos yra ypač gilus. Jis padeda suprasti Nietzsche'ės „Dievas mirė“⁹⁸, rašė: „Taip, iš tiesų, Robertai Spaemannai; taip ir yra, ši Jūsų pastaba išties yra labai gili.“⁹⁸ 1959 metais pasirodžiusiame Bonaldo filosofijai skirtame veikle Spaemannas pabrėžė, kad prancūzų tradicionalistas ateizmą suprato kaip poziciją, teigiančią „Dievo nebuvimą visuomenėje ir visuomenei“⁹⁹. Spaemannas įrodinėjo, kad kontrrevoliucinė politinė teologija, grindžiama nihilistinės dešinės ontologija, kurioje Dievo

⁹³ Schmitt, *Glossarium*, 184.

⁹⁴ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 195.

⁹⁵ Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 44.

⁹⁶ *Ibid.*, 41.

⁹⁷ *Ibid.*, 42.

⁹⁸ Schmitt, *Glossarium*, 305.

⁹⁹ Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie*, 24.

buvimas apmąstomas kaip jo buvimas visuomenėje, neišvengiamai vedė į teologinių koncepcijų ir Dievo sociologizavimą, jų funkcionalistinį aiškinimą. Dievo idėjos sociologizavimo problemai skirtame straipsnyje pabrėždamas kontrrevoliucionierių pozicijos skirtumą nuo Tomo Akviniečio mokymo Spaemannas rašė, kad jame buvo galima aiškiai atskirti „cognoscere Deum“ ir „vivere in societate“ kaip du skirtingus žmogiškosios egzistencijos aktualizavimo būdus¹⁰⁰. Kontrrevoliucinėje politinėje teologijoje nelieka šios skirties. Krikščionišką teologiją integruojant į nihilistinę dešinę ontologiją, ji virsta opiumu liaudžiai ar kilniu melu, leidžiančiu išsaugoti visuomenės stabilumą ir tvarką.

Polemizuodamas su politiniam nihilizmui būdingu krikščionybės funkcionalizavimu Spaemannas teigė: „<...> tiesa yra tikslas savaime ir kiekviena nenihilistinė politika galiausiai turi būti subordinuota nepolitiniams tikslams. Antiteleologiniam dešinės ir kairės funkcionalizmui tokia tiesa yra „abstrakti“.“¹⁰¹ Kontrrevoliucinę politinę teologiją grindžiantis dešinės nihilizmas negali pripažinti teologinių tiesų nepriklausymo nuo suabsoliutinto visuomenės tvarkos išsaugojimo politinio tikslo. Tai reiškia krikščioniško tikėjimo požiūriu nepateisinamą teologijos subordinavimą politikai. Tiesiogiai neįvardydamas Schmitto, komentuodamas šūkį *Gott mit uns* Spaemannas rašė, kad „politika yra esmingai susijusi su draugiškumu ir priešišku“¹⁰², bet ji turėtų būti „humanizuojama“ per abipusį priešų pripažinimą ir pagarbą, kurie tampa neįmanomi, kai politika interpretuojama pasitelkus teologines kategorijas. *Justus hostis* koncepcija yra neįmanoma, kai kiekviena iš nesutariančių pusių priešą traktuoja kaip Dievo priešą¹⁰². Teleologijos inversija grindžiamoje kontrrevoliucinėje politinėje teologijoje, skelbiančioje politiškumo totalumą, teologijos ir politiškumo atskyrimas yra neįmanomas. Teologiją politizuojant funkcionalistinėje nihilistinės dešinės ontologijoje ji neišvengiamai pajungiama absoliučiam visuomenės išsaugojimo tikslui. Nuoseklus

¹⁰⁰ Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 39.

¹⁰¹ Spaemann, *Grenzen*, 264.

¹⁰² Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie*, 66.

tokios pozicijos išplėtojimas veda prie Didžiojo inkvizitoriaus pozicijos, į Kristų žvelgiančios kaip į maištininką, keliantį pavojų visuomenės taikai ir stabilumui.

Išvados

Schmitto kontrrevoliucinė politinė teologija pratęsia Hobbeso pradėtą ir katalikų kontrrevoliucionierių plėtotą politinės minties tradiciją, grindžiamą teleologijos inversija. Funkcionalistinėje politinėje ontologijoje pagrindiniu valstybės tikslu tampa *in suo esse perseverare* principo realizavimas. Valstybė nebėra apmąstoma kaip nukreipta į *bene vivere*, svarbiausia jos funkcija yra konkrečiai egzistuojančios tvarkos išsaugojimas. Skelbiant politiškumo totalumą teleologijos inversijos formuojamoje ontologijoje, politikos tikslu tampa viso socialinio gyvenimo pajungimas jo sąlygų išsaugojimui. Ši socialinė funkcija virsta aukščiausiu teologinės ir metafizinės tiesos kriterijumi. Laikantis funkcionalistinių kontrrevoliucinę politinę teologiją formuojančių prielaidų, krikščioniškas tikėjimas pradedamas interpretuoti instrumentiškai. Tikėjimas tampa priemone, kuri naudojama realizuojant suabsoliutintą *conservatio sui* politinį principą. Krikščioniško tikėjimo turinys funkcionalizuojamas ir tampa priklausomas nuo visuomenės poreikių. Krikščionybė pateisinama apeliuojant ne į transcendentinę jos tiesą, bet į socialinę funkciją – jos svarbą užtikrinant sklandų visuomenės funkcionavimą.

Tęsdamas kontrrevoliucinės politinės teologijos tradiciją, radikalizuojančią Hobbeso decizionistinį principą *Autoritas, non veritas facit legem*, Schmittas nutolo nuo katalikišką socialinį mokymą grindžiančios prigimtinės teisės doktrinos ir suabsoliutindamas suveraus sprendimo svarbą teigė poziciją, kurioje neliko vietos substancialiems etiniams principams. Decizionistinėje suvereniteto teorijoje visuomenės tvarkos pagrindu tampa iš visų normatyvinių saitų išlaisvintas suvereno įsakymas, kurio teisingumas nebepriklauso nuo atitikties prigimtinės teisės principams. Sprendimo vertės kriterijumi tampa jo atliekama funkcija užtikrinant svarbiausią nihilistinio kon-

servatizmo tikslą – konkrečios visuomenės tvarkos išsaugojimą neatsižvelgiant į normatyvinius jos aspektus. Nuostata, kad aukščiausias politikos tikslas yra konkrečiai egzistuojančios socialinės tvarkos išsaugojimas, kad jo siekimas yra nepriklausomas nuo šios tvarkos vertės, yra tai, kas leidžia kalbėti apie Schmittą ir kontrrevoliucionierius vienijantį dešinės nihilizmą. Spaemanno kairės ir dešinės nihilizmo analizė rodo, kad Schmitto kontrrevoliucinė politinė teologija gali būti suprasta kaip dešinės nihilizmo pozicija, kurią juristas pasiekė reaguodamas į Bakunino ateistinio anarchizmo atstovaujamas nihilistinės kairės politines tendencijas.

Nihilistinės dešinės pozicija instrumentalizuoja krikščionišką tikėjimą, paversdama jį visuomenės išsaugojimo funkcija. Tokioje perspektyvoje nelieka vietos transcendentiniams krikščioniškos teologijos principams, kurių tiesa nepriklausytų nuo visuomenės išsaugojimo poreikių. Kontrrevoliucionierių radikalizuotas prigimtines nuodėmės dogmos supratimas, kuris Schmitto doktrinoje įsteigia paralelizmą tarp politiškumo ir teologijos, pateisinamas ne apeliuojant į katalikišką teologiją, bet į politinę šios dogmos funkciją – ji leidžia pateisinti absoliučią suvereno valdžią. Pamatinė krikščioniška dogma juristo apmąstoma ne iš teologinių, bet iš politinių pozicijų, ji žymi krikščionybės požiūriu nepateisinamą teologijos politizavimą. Nuoseklus nihilistinės dešinės pozicijos išplėtojimas sutampa su Didžiojo inkvizitoriaus pozicija, kurioje krikščionybės politizavimas žymi visišką jos instrumentalizavimą. Teleologijos inversija grindžiamoje politinėje ontologijoje Kristus pasirodo kaip maištininkas, keliantis pavojų visuomenės ramybei ir tvarkai, nes yra vertinamas ne iš teologinės, bet iš politinės perspektyvos. Tokioje funkcionalistinėje ontologijoje nelieka vietos koncepcijoms, nurodančioms transcendenciją ir nepriklausančioms nuo visuomenės. Spaemanno kritika rodo, kad pastangos teologiškai apmąstyti politiškumo totalumą laikantis teleologijos inversija grindžiamos valstybės teorijos veda į krikščionišku požiūriu nepateisinamą tikėjimo politizavimą ir politiniu požiūriu pavojingą politikos teologizavimą.

Literatūra

- Ebeling, Hans. „Einleitung: Das neuere Prinzip der Selbsterhaltung und seine Bedeutung für die Theorie der Subjektivität“. In *Subjektivität und Selbsterhaltung: Beiträge zur Diagnose der Moderne*. Herausgegeben von Hans Ebeling. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
- Fox, Brian J. „Carl Schmitt and the Nineteenth-Century Catholic Reaction on Original Sin“. *Telos* 178 (Spring 2017): 9–32.
- Griffioen, Sjoerd. *Contesting Modernity in the German Secularization Debate: Karl Löwith, Hans Blumenberg and Carl Schmitt in Polemical Contexts*. Leiden: Brill Academic Publishing, 2022.
- Henrich, Dieter. „Die Grundstruktur der modernen Philosophie“. In *Subjektivität und Selbsterhaltung: Beiträge zur Diagnose der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
- Kuciński, Andrzej. *Naturrecht in der Gegenwart: Anstöße zur Erneuerung naturrechtlichen Denkens im Anschluss an Robert Spaemann*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017.
- Kuhn, Helmut. *Der Staat. Eine philosophische Darstellung*. München: Kösel Verlag, 1967.
- Laak van, Dirk. *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens. Carl Schmitt in der politischen Geschichte der frühen Bundesrepublik*. Berlin: Akademie Verlag, 1993.
- Löwith, Karl. *Martin Heidegger and European Nihilism*. Edited by Richard Wolin. New York: Columbia University Press, 1995.
- Maier, Michael. *Philosophie der Begegnung: Studien über Robert Spaemann*. Freiburg/München: Verlag Karl Alber, 2021.
- Maschke, Günter. *Der Tod des Carl Schmitt. Apologie und Polemik. Durchgesehene und um Texte aus den Jahren 1988–2007 vermehrte Ausgabe*. Wien: Karolinger Verlag, 2012.
- Mehring, Reinhard. *Vom Umgang mit Carl Schmitt: Die Forschungsdynamik der letzten Epoche im Rezensionsspiegel*. Baden-Baden: Nomos, 2018.
- Mehring, Reinhard. *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall*. München: Verlag C.H. Beck, 2009.
- Meisert, Stefan. *Ethik, die sich einmischt: Eine Untersuchung der Moralphilosophie Robert Spaemanns*. Freiburg-Wien: Verlag Herder, 2014.
- Meuter, Günter. „Die zwei Gesichter des Leviathan Zu Carl Schmitts abgründiger Wissenschaft vom „Leviathan““. In *Metamorphosen des Politischen Grundfragen politischer Einheitsbildung seit den 20er Jahren*. Herausgegeben von Andreas Göbel, Dirk van Laak, Ingeborg Villinger. Berlin: Akademie Verlag: 1995.
- Müller, Jan-Werner. *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*. New Haven and London: Yale University Press, 2003.
- Noreikaitė, Aistė. „Reconsidering the Political: A Realization of a Person or a Way to Depersonalization?“ *Problemos* 102 (2022): 74–89. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2022.102.6>

- Schmitt, Carl. *Politinė teologija. Keturi suvereniteto teorijos skyriai. Politinė teologija II. Legenda apie bet kokios politinės teologijos užbaigą*. Vertė Antanas Gailius. Vilnius: Versus Aureus, 2014.
- Schmitt, Carl. *Der Begriff des Politischen Synoptische Darstellung der Texte. Im Auftrag der Carl-Schmitt-Gesellschaft*. Herausgegeben von Marco Walter. Berlin: Duncker & Humblot, 2018.
- Schmitt, Carl. *Ex captivitate salus. Erinnerungen der Zeit 1945/47*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010.
- Schmitt, Carl. *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.
- Schmitt, Carl. *Politische Romantik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1998.
- Schmitt, Carl. *Römischer Katholizismus und politische Form*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2019.
- Schmitt, Carl. *Verfassungslehre*. Berlin: Duncker & Humblot, 2017.
- Schmitt, Carl. *Glossarium. Aufzeichnungen aus den Jahren 1947–1958*. Herausgegeben von Gerd Giesler, Martin Tielke. Berlin: Duncker & Humblot, 2015.
- Spaemann, Robert. „Praktische Gewissheit – Descartes’ provisorische Moral“. In *Epirrhosis. Festgabe für Carl Schmitt (zum 80. Geburtstag)*. Herausgegeben von Hans Barion, Ernst-Wolfgang Böckenförde, Ernst Forsthoff, Werner Weber. Berlin: Duncker & Humblot, 2002.
- Spaemann, Robert. *Über Gott und die Welt: Eine Autobiographie in Gesprächen*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 2012.
- Spaemann, Robert. *Grenzen. Zur ethischen Dimension des Handelns*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2001.
- Spaemann, Robert. *Der Ursprung der Soziologie aus dem Geist der Restauration. Studien über L. G. A. de Bonald*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2021.
- Spaemann, Robert. *Reflexion und Spontaneität. Studien über Fénelon*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2019.
- Spaemann, Robert, Reinhard Löw. *Natürliche Ziele*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2005.
- Spaemann, Robert. *Philosophische Essays. Erweiterte Ausgabe*. Stuttgart: Reclam, 2012.
- Spaemann, Robert. *Zur Kritik der politischen Utopie. Zehn Kapitel politischer Philosophie*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1977.
- Spaemann, Robert. „The Traditionalist Error: On the Sociologizing of the Idea of God in the Nineteenth Century“. In *A Robert Spaemann Reader. Philosophical Essays on Nature, God, and the Human Person*. Edited and translated by D.C. Schindler, Jeanne Heffernan Schindler. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Strauss, Leo. „Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen“. In *Gesammelte Schriften. Band 3: Hobbes’ politische Wissenschaft und zugehörige Schriften – Briefe*. Herausgegeben von Heinrich und Wiebke Meier. Stuttgart, Weimar: J.B. Metzler Verlag, 2008.

- Taubes, Jacob. *Ad Carl Schmitt, gegenstrebige Fügung*. Berlin: Merve Verlag, 1987.
- Wenzel, Uwe Justus. „Die Dissoziation und ihr Grund. Überlegungen zum Begriff des Politischen“. In *Die Autonomie des Politischen: Carl Schmitts Kampf um einen beschädigten Begriff*. Herausgegeben von Hans-Georg Flickinger. Weinheim: Acta Humaniora, 1990.
- Zaborowski, Holger. *Robert Spaemann's Philosophy of the Human Person. Nature, Freedom, and the Critique of Modernity*. New York: Oxford University Press, 2010.